

Ir S. J. van Embden

de „Streek-stad”

de stad der toekomst

PdR
1318

„De Streek-stad”

de stad der toekomst

LEGAAT P. DE RUIJTER
Subfaculteit Planologie en Demografie
U.V.A.

Peter de Ruijter
Aldam
3/7/82

Ir S. J. van Embden

„De Streek-stad”

de stad der toekomst

Overdruk van een tweetal artikelen onder de titel „Aantekeningen over de toekomst van de Nederlandse Stedebouw” verschenen in het maandblad „Forum”

G. van Saane Amsterdam MCMXLVIII

Ir S. J. van Embden is een der leidende figuren in het Adviesbureau voor het Stadsplan van Rotterdam en heeft als stede­bouw­kundige een reputatie gekregen in het bijzonder door zijn aandeel in het z.g. „basis”-plan voor de Wederopbouw van Rotterdam.

Als architect bouwde hij o.m. het Raadhuis te Eethen.

Vershillende publicaties op het gebied van architectuur en stede­bouw zijn van zijn hand verschenen.

Aantekeningen over de toekomst van de Nederlandse stedenbouw

I

In de zomer van 1947 werd aan de Leidse Universiteit voor een internationaal gezelschap van studenten een reeks met excursies aangevulde colleges gegeven, onder de gemeenschappelijke titel „The Culture of Cities”.

Het hierna volgende is een bewerking van een tweetal dezer lezingen, waarvan de eerste getiteld was: „Growth and Nature of the modern City in the Netherlands” en de tweede: „The City of the Future”. De colleges, die uiteraard voor een auditorium van buitenlanders bestemd waren, geven dientengevolge hier en daar informatie die voor Nederlanders van algemene bekendheid zijn; mocht het niet gelukt zijn om in deze nadere bewerking bedoelde, voor een Nederlandse lezerskring wat overbodige passages geheel weg te werken, dan moge dit worden verontschuldigd uit de ontstaanswijze van deze aantekeningen.

1. Wereldtentoonstellingen en films suggereren de stad der toekomst als een aluminium-glanzende fenomeen, opgebouwd uit skyscrapers en uitgerust met veeldekkige verkeersviaducten, overhuifd wellicht door het groen van de daktuinen. Dit alles is niet anders dan een projectie in de toekomst van een reeds bekend stuk technische ontwikkeling, eenvoudig rechtlijnig geëxtrapoleerd. Deze beelden zijn opgebouwd uit een aantal reeds bekende, door een willige fantasie suggestief gegroepede, motieven die wij vandaag beschouwen als het laatste nieuws. Het is de wat goedkope creatie van de décorbouwer, die in ons allen leeft, met meerdere of mindere hevigheid. Met stedenbouw heeft dit echter nog maar heel weinig uit te staan.

Wij zijn verplicht zo scherp en onbevooroordeeld mogelijk vooruit te zien, in het bijzonder met betrekking tot de toekomst van de grote stad. Die stad toch is de draagster van de beschaving. Enerzijds hangt natuurlijk de toekomstige gedaante van de grote steden af van de verdere ontwikkeling van deze beschaving, maar anderzijds zal de verdere groei van onze cultuur in hoge mate worden beïnvloed door de gedaante, die onze grote steden in de toekomst zullen aannemen. Ook in het verleden is onze beschavingsgeschiedenis voortdurend zeer voelbaar beïnvloed geworden door datgene wat aan menselijk geluk en menselijke tegenspoed is bewerkt door de stenen structuur onzer steden, en in het jongste verleden meer

in het bijzonder door het klimaat binnen onze metropolen. Daar werd b.v. het grotestads-proletariaat geboren, met zijn eigen habitus, zijn eigen grote tekorten en zijn groeiende aspiraties. En de geest welke aldus is gevormd in dit grotestads-proletariaat is op zijn beurt van beslissende invloed voor het verloop van de historie. Ook de andere bepalende machten van deze tijd zijn in de grote steden tot ontwikkeling gekomen en ook zij hebben van dit ontstaans-milieu een eigen merkteken meegekregen, dat wederom bepalend is geworden voor de invloed ten goede en ten kwade, die deze machten hebben of hebben gehad.

Wanneer de stedenbouwer deze wisselwerking tussen inhoud en vorm, tussen stads-geest en stads-lichaam actief wil beïnvloeden, dan zal hij zijn aangrijpingspunt moeten kiezen bij de gedaante van de stad, teneinde van hieruit te trachten op indirecte wijze de geest van de bewoners te raken. Hier past veel werkelijkheidszin en veel zelfbeheersing; romantische visioenen mogen aangenamer en gemakkelijker zijn, zij zijn levensgevaarlijk.

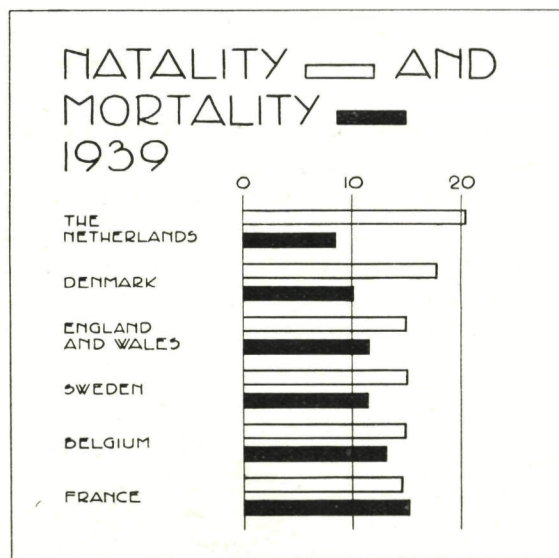
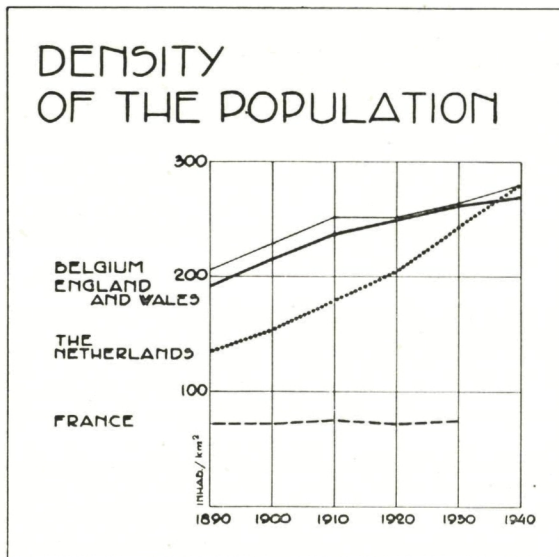
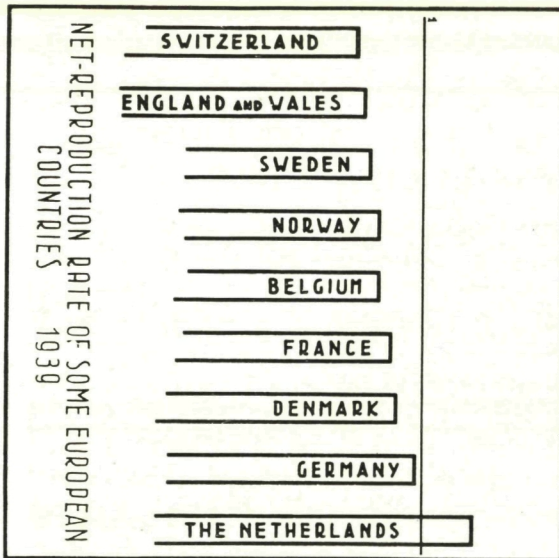
Zolang wij spreken over verleden of heden kunnen wij opereren met betrekkelijk vaststaande normen en verschijnselen, die wij zo onpersoonlijk en onpartijdig mogelijk trachten te benaderen, doch zodra wij gaan spreken over de toekomst, gaat het niet langer om onweerlegbare, controleerbare feiten, maar om mogelijkheden, om datgene wat zou kunnen geschieden, ten dele als consequenties van ons eigen optreden.

Wij zijn allen persoonlijk betrokken bij die toekomst en wij zullen er voor een klein deel mede voor verantwoordelijk zijn. Het zal van ons geslacht afhangen waar het volgende zal staan: nog een sport lager op de ladder die naar de volstreekte barbarij afdaalt of wellicht een trede omhoog in de richting van een iets bewoonbaarder wereld.

2. Wij weten dat voor Nederland de verhoudingen zeer uitzonderlijk liggen. Elk jaar komen er 180.000 compatriotten bij en er vertrekken slechts 76.000 naar betere gewesten. Het verschil bedraagt dus elk jaar 100.000; de bevolking van een middelbare stad.

Deze groei zal niet onbeperkt doorgaan; het sterftecijfer zal rijzen en het geboortecijfer daalt.

Men verwachtte tot voor kort een totale bevolking van

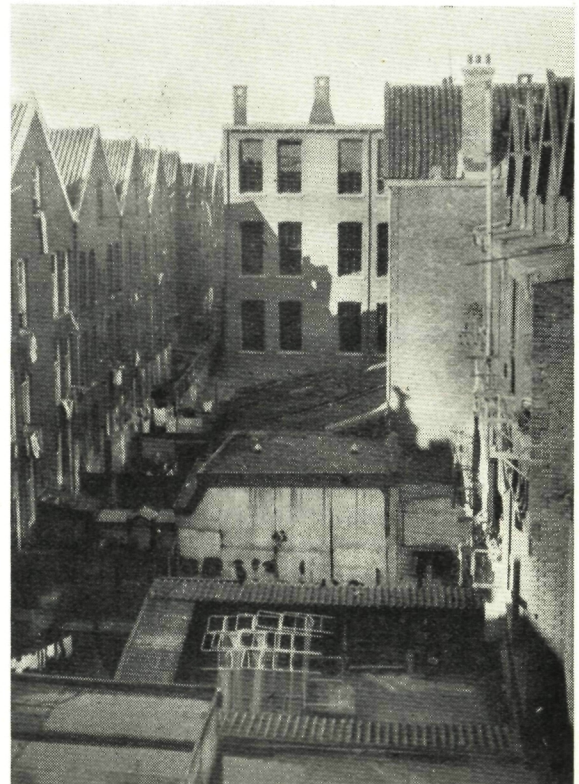
ongeveer 11 miljoen in 1970 en van ongeveer 13 miljoen bij het eind van de eeuw; in het licht van de jongste ervaringen zullen deze schattingen moeten worden herzien, hetgeen tot nog wel hogere eindcijfers zal leiden.

In weerwil van onze landaanwinningen en onze cultuurtechnische werken zal het niet mogelijk zijn om de komende miljoenen op het land onder te brengen. Emigratie kan evenmin een afdoende oplossing brengen; er zouden elk jaar vele tienduizenden moeten wegtrekken om het eindcijfer met nog slechts één of enkele miljoenen te verlagen. De enige oplossing schijnt voorshands te liggen in een verdergaande industrialisering. Dit betekent de voortzetting van een proces dat nu reeds bijna een eeuw gaande is.

3. In het jongste verleden is de verstedelijking in ons land in een geheel nieuwe fase getreden; parallel aan de ontwikkeling in geheel West-Europa, waar in de laatste eeuw eveneens overal een enorme bevolkingsverschuiving heeft plaats gevonden van het platte land naar de steden. Men heeft voor Nederland berekend dat tot 1920 circa 1 miljoen mensen binnen onze landsgrenzen aan deze verschuiving hebben deelgenomen.

Wij kennen allen de aangrijpende geschiedenis van deze miljoenen „displaced persons” over de gehele wereld, die hun vertrouwde haardsteden moesten verlaten op zoek naar brood en werk in de grote stad, in de fabriek.

Hoe zij moesten kamperen in een vreemde, afstotende,

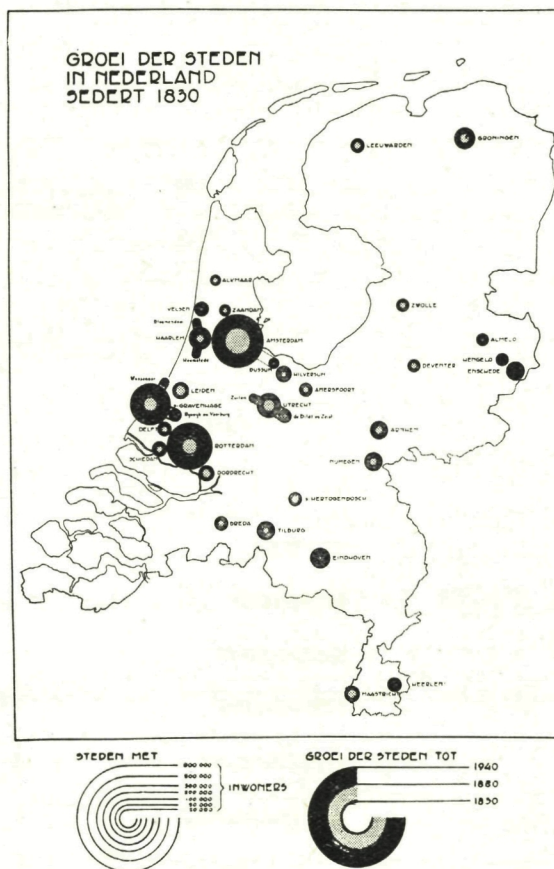
vijandige omgeving, hoe velen ten onder gingen, en hoe het generaties heeft geduurd eer de overlevenden zich konden aanpassen en tot werkelijke stedelingen hebben kunnen vergroeien.

Nederland heeft dit alles nog in een betrekkelijk milde vorm gekend, doordat de overgang voor de verplante gezinnen hier iets minder hevig is geweest dan elders.

Anders dan in Engeland bijvoorbeeld, is het hier namelijk niet in de eerste plaats de *industrie* geweest, die deze grote aantallen nieuwkomers aan het werk heeft geholpen, ook handel en verkeer hebben hieraan een belangrijke bijdrage geleverd; zulks in aansluiting aan het overwegend commerciële karakter van onze steden van oudsher. De industrialisatie is hier van betrekkelijk recente datum, en dit heeft onze steden bewaard voor het oudste type der allergrootste armoebuurtten voor het industrie-proletariaat, zoals het buitenland die heeft gekend, in het bijzonder Engeland, dat de spits heeft afgebeten voor de moderne industriële ontwikkeling.

Een tweede oorzaak die ons land heeft bewaard voor de ergste gevolgen van de snelle groei der steden in de XIXe eeuw is gelegen in de omstandigheid dat de stroom van migranten zich niet heeft gericht op één centrum, doch op een groot aantal verschillende concentratiekernen, welke gevormd worden door de uitzonderlijk vele reeds aanwezige oude steden en stadjes van beperkte omvang.

Het grote aantal beschikbare oude steden heeft het overschot van onze plattelandsbevolking gevrijwaard voor de noodzaak om zich op één punt te concentreren. Zij hadden althans nog een zekere keus; dikwijls behoefden zij niet ver te trekken om een stad te vinden, waar zij konden gaan wonen. Dientengevolge behoefden zij zich

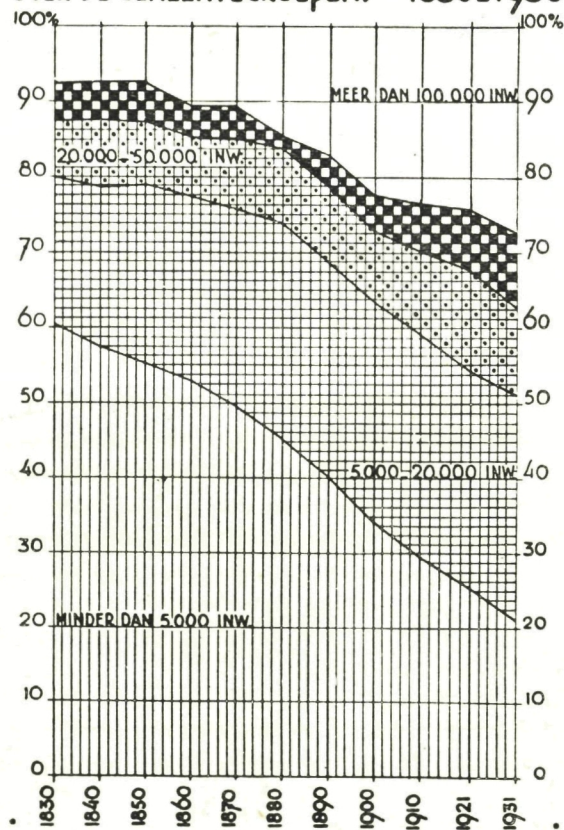
niet altijd en overal volstrekt ontworteld te gevoelen (de bevolking van het zo snel gegroeide Rotterdam is gedeels gerecrueteerd uit de onmiddellijke omgeving). Bovendien kon in deze kleinere steden het eengezinshuis worden gehandhaafd, hetgeen wederom de overgang voor de migranten verzachtte, terwijl, door de geringere omvang, het contact met het omgevende open land niet zo sterk werd bemoeilijkt als in de wereldsteden, waar vele kinderen nimmer een koe, of een weiland, of een akker hebben aanschouwd.

4. In vergelijking met het buitenland is de Nederlandse bevolking enerzijds sterk verstedelijkt, doch anderzijds is, door de spreiding van de bevolkingstrek, de omvang van onze afzonderlijke steden betrekkelijk klein.

De helft van onze bevolking woont in gemeenten met 20.000 inwoners en meer. In Duitsland was dit met 40 % van de bevolking het geval; in Frankrijk met 30 %.

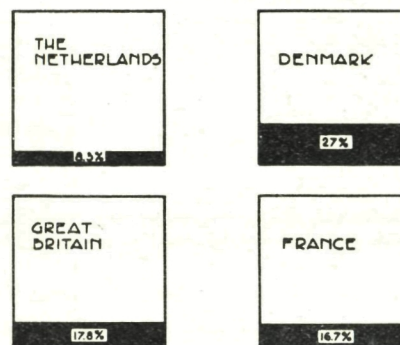
Duidelijker spreekt nog het typisch verstedelijkte karakter van onze bevolking bij een beschouwing van de beroepsindeling. In ons land werkte slechts 20,6 % van de beroepsbevolking in land- en tuinbouw, een percentage dat slechts vergeleken kan worden met sterk ge-industrialiseerde landen als België (17 %) of Zweden

VERDEELING DER BEVOLKING VAN NEDERLAND OVER DE GEMEENTEGROEPEN. 1830-1930

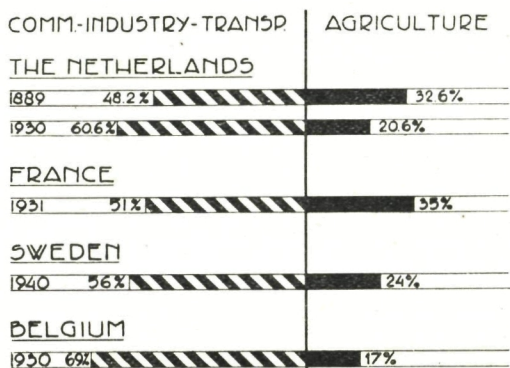

POPULATION OF THE CAPITALS

IN PROPORTION OF THE TOTAL POPULATION

TEXTURE OF THE PROFESSIONS

(24 %), terwijl een land als Frankrijk hiervoor een getal van 35 % oplevert.

Dat deze sterke urbanisering niettemin geen aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van zeer grote steden is bij oppervlakkige beschouwing van de landkaart al wel duidelijk. Dat ons land gering in omvang is, kan daarvoor niet als verklaring worden aangevoerd. In Denemarken is 25 % van de gehele bevolking geconcentreerd in de hoofdstad, in Groot Brittannië 17,8 %, in Frankrijk 16,7 %; hier bedraagt het overeenkomstige getal 9 %.

Ons land zou derhalve kunnen worden gekarakteriseerd als „typisch verstedelijkt, maar zonder grote stad”.

5. De verspreiding over een groot aantal steden vraagt enige toelichting.

De geweldige groei van de steden in de XIXe eeuw in geheel West-Europa is een typisch *modern* verschijnsel,

dat in zijn betekenis slechts vergelijkbaar is met het proces der stedenstichtingen in de vroege middeleeuwen. Maar deze volstrekt nieuwe ontwikkeling heeft zich toch in bijna alle gevallen geconcentreerd rondom reeds van oudsher bestaande kernen. In Europa is er vrijwel geen enkele moderne stad, die in zijn centrum niet de resten bewaart van een of andere middeleeuwse of zelfs nog oudere agglomeratie, welke resten eerst als agglomeratiekern hebben gediend voor de nieuwe ontwikkeling en die thans gewoonlijk fungeren als „city” voor het moderne stadsgeheel.

De Lage Landen waren in de middeleeuwen reeds vermaard wegens het grote aantal bloeiende steden. Deze dankten hun ontstaan en voorspoed in de eerste plaats aan hun voor handel en bedrijf uitermate gunstige ligging in het centrum van de toenmaals bekende wereld, in de tweede plaats aan het uitgebreide systeem van communicatiemiddelen (waterwegen), in de derde plaats wellicht aan een zekere mate van geschiktheid en geschooldheid van de bevolking voor de stedelijke handwerken.

Ten gevolge van de betrekkelijk democratische en gedecentraliseerde structuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden hebben de vele steden in de periode van de centraliserende absolutismen hun betekenis niet ernstig zien tanen ten gunste van één centrale stad, althans niet in eenzelfde mate als dit in het buitenland en vooral in Frankrijk het geval is geweest, waar Parijs alle hulpbronnen en krachten van een geheel koninkrijk heeft weten te absorberen en de levensbronnen van vele andere steden heeft doen opdrogen. Weliswaar heeft Amsterdam in de XVIIe eeuw zich kunnen ontwikkelen

tot een werkelijke metropolis, maar dit heeft de andere Nederlandse steden niet ten dode gedoemd.

Dientengevolge is ons land de moderne tijd ingetreden, uitgerust met een groot getal van betrekkelijk bloeiende en goed ontwikkelde stedelijke agglomeraties, die elk over hun eigen hulpbronnen konden beschikken. Vele daarvan bleken uitstekend toegerust te zijn ook voor de eisen, die de moderne tijd stelt en die in wezen niet afwijken van die uit het verleden: goede verbindingswegen en een geschoolde bevolking. De verbindingswegen eisten weliswaar modernisering, doch deze is ook inderdaad niet uitgebleven.

Naar dit grote aantal beschikbare kernen heeft „de trek naar de stad” zich kunnen richten.

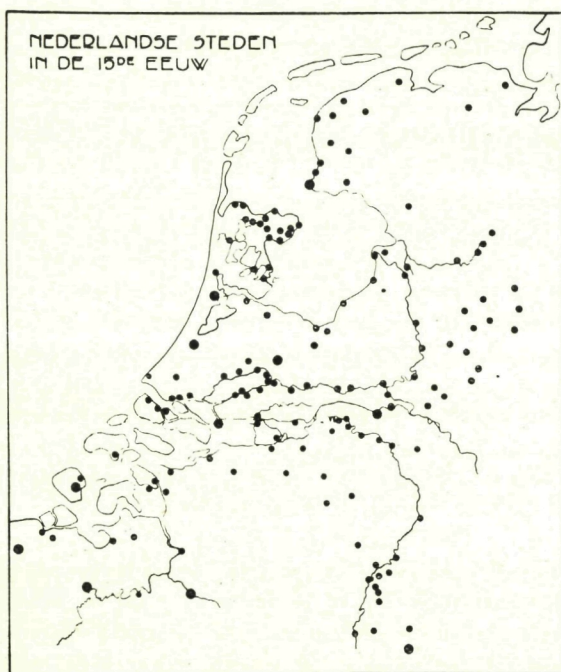
Dit alles voert tot de min of meer paradoxale conclusie, dat de afwezigheid van zeer grote steden *thans* zijn verklaring vindt in het bestaan van een zeer groot aantal grote steden (groot voor die dagen) in de middeleeuwen.

6. Een andere, eveneens internationaal opgetreden, tendentie, heeft meegeholpen om de omvang der steden beperkt te houden, n.l. de exodus terug naar het land, die een antwoord was op de groeiende onbewoonbaarheid van de stad. Op de aanvankelijke migratie van het platteland naar de steden is een tweede, minder geweldige, golf gevolgd van de steden naar buiten. Tussen beide bewegingen bestaan echter aanzienlijk grotere verschillen dan die van de *richting* alleen, waarin de stroom zich bewoog. De eerste trek was die van de *armen* uit de meer of minder vruchtbare agrarische gebieden, naar de steden, op zoek naar *werk* en *brood*.

De tweede golf was die van de *welgestelden* uit de steden op zoek naar *groen*, *lucht*, *licht* en *vrijheid*, ditmaal bovendien *niet* naar de agrarische gebieden, doch naar de *onvruchtbare*, zandige streken van de duinen, van het Gooi en de Utrechtse heuvelrug, waar de bouwgrond goedkoop was en het landschap nog betrekkelijk ongerept.

Deze tweede trek heeft, evenals de eerste, een aantal zeer bedenkelijke gevolgen gehad. Een belangrijke categorie van inwoners onttrok zich daarmee aan de grote stad. De bevolkingssamenstelling van de forenzenplaatsen is eenzijdig van karakter; het zijn, zoals gezegd, vrijwel uitsluitend de *welgestelden*, die hier een wijkplaats vinden. De jeugd groeit hier op zonder behoorlijk contact met alle geledingen van de maatschappij en in het bijzonder met de arbeidssector van het leven. En tenslotte hebben de nieuwe, verspreide vestigingen een ware ravage aangericht juist in de fraaiste, nog ongerepte, gebieden, niet ver van de grote woon-centra, gebieden die voor de ontspanning van de grotestads-bevolking van onschatbare betekenis had kunnen zijn.

7. De verstedelijking van ons land heeft zich in hoofdzaak geconcentreerd in het westen en de vraag dringt zich nu op, in hoeverre deze tendentie in de toekomst dient te worden bevorderd.

Moeten wij het nieuwe bevolkingsoverschot uitnodigen om hun voorgangers te volgen, die zich overal verzamelden rond de bestaande steden van de beide Hollanden en Utrecht, waardoor deze steden tot werkelijk metropolitane afmetingen dreigden uit te groeien? Of moeten wij trachten dit bevolkingsoverschot verspreid te houden over het gehele land, door het stichten van nieuwe steden of door krachtige uitbreiding van bestaande dorpen aldaar?

Op het eerste gezicht lijkt dit laatste het meest aangewezen. Het schijnt redelijk om voor te stellen dat, buiten de Hollanden en Utrecht, een menigte van nieuwe half-industriële stadjes wordt gevormd, beperkt van afmetingen, verspreid over het gehele land, elk met zijn eigen landelijke omgeving, elk zorgvuldig ontworpen, elk een levend onderdeel vormend van een groot nationaal organisme. De grote bezwaren tegen de sterke bevolkingsconcentraties in de wereldsteden, die thans algemeen worden gevoeld, schijnen vóór een dergelijke oplossing te pleiten; de gedachten, ontwikkeld door Howard en zijn volgelingen, gaan alle in deze richting.

8. Bij iets nadere beschouwing van dit voorstel worden de voordelen evenwel minder klaarblijkelijk dan zij op het eerste gezicht schijnen.

De spreiding van onze bevolking heeft in het verleden reeds aanleiding gegeven tot zeer ernstige aantasting van de open ruimte en van de natuurlijke schoonheid, in het bijzonder in het westen.

Deze vernieling van het landschap heeft wellicht aan de bewoonbaarheid van ons land onherstelbaarder schade toegebracht dan de onbevredigende uitleg van de woonkwartieren onzer steden. De stadsbewoner heeft de werkelijke open ruimte van het echte platte land bitter nodig; deze is van oneindig veel grotere betekenis voor hem dan de toch altijd beperkte open ruimten binnen het stadslichaam.

Het geestelijk welzijn van een stadsbevolking vraagt niet alleen speel- en sportvelden en parken, maar nog veel meer de gelegenheid om voor kortere of langere tijd te verblijven in een werkelijke plattelands-omgeving.

Deze vorm van recreatie — re-creatie, herschepping, in de oorspronkelijke betekenis van het woord — is voor haar een volstrekte levensnoodzakelijkheid.

Dit is nog slechts één kant van de zaak; de kant van de stedeling. Wanneer wij evenwel het nationale organisme als een geheel bezien, dan springt het in het oog dat van de twee componenten daarvan — de stedelijke en de landelijke — de laatste, de landelijke, in de laatste tientallen jaren steeds ernstiger in het gedrang is gekomen. Dit is erger dan ongewenst: het is gevaarlijk. Elk volk heeft dringend behoefte aan een gezonde landelijke sector. Deze toch behoort de gehele bevolking te voeden en als hij daartoe in ons land reeds lang niet meer in staat is, dan moge dit een waarschuwing te meer zijn om zijn positie niet nog verder te verzwakken.

Het platte land heeft echter nog méér essentiële functies in het nationale geheel. Het is de boerenbevolking die haar meest-belovende zoons naar de steden zendt en aldus een aanvulling levert voor de stedelijke bevolking, welke uit zichzelf de neiging vertoont om in omvang terug te lopen. Het geboortecijfer ligt in de steden belangrijk lager dan op het platteland, de gemiddelde gezinsomvang is er geringer.

Het spirituele, gecultiveerde, leven in de stad voert tot een zekere mate van sterilitéit in vergelijking met de grotere natuurlijkheid van het boerenleven. Er wordt wel beweerd dat de belangrijkste figuren in het culturele en openbare leven van de stad gerecruiteerd worden uit de nieuwkomers van het platteland, of uit hun onmiddellijke nakomelingschap. Wat hiervan waar zij, een gezond en bloeiend stedelijk leven is in ieder geval onbestaanbaar zonder de achtergrond van een bloeiend en gezond platteland. De cultuur moge bloesemen in de stad, zij heeft haar wortels in het land. Het behoud van een gezond en onaangestast boerenland is een vraag van leven of dood voor het voortbestaan van een volk.

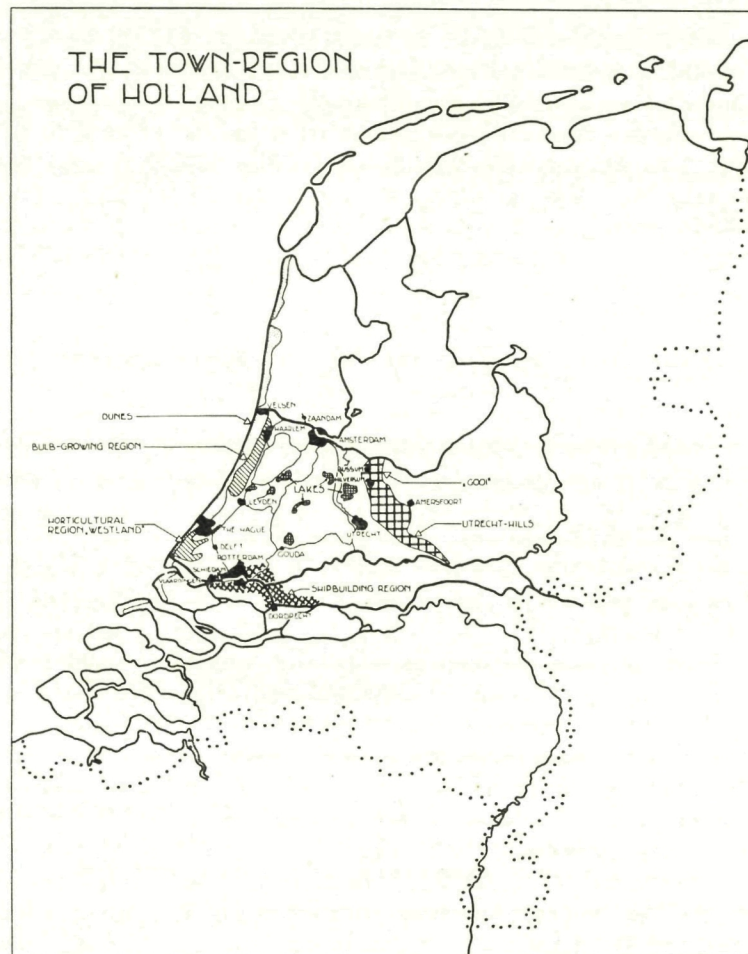
Wie zich realiseert hoe ons gehele westen reeds grondig veranderd is door de sterke bevolkingsvermeerdering, kan zich gemakkelijk voorstellen hoe de rest van ons land eveneens van verschijning zou veranderen, indien het zou gelukken om de verdere demografische vloedgolf af te leiden van het westen naar het oosten en noorden.

In het westen heeft het platteland zijn oorspronkelijke verschijning reeds goeddeels verloren; de schaduw der steden valt ver. Nabij de steden worden landbouw en veeteelt vervangen door tuinbouw. De kinderen gaan in de stad op school. Stadsmensen wonen in de dorpen, of deze laatste worden vervormd tot vakantie-oorden.

De gehele streek geraakt in een toestand van overgang; verliest het duidelijke, oorspronkelijke, karakter. Dit is niet de gezonde atmosfeer, die de natie behoeft; dit is niet de vruchtbare voedingsbodem, die de stad vraagt voor haar groei.

Geheel andere overwegingen nog voegen zich hierbij. De industriën, waaromheen de nieuwe agglomeraties zich zouden moeten groeperen, zijn volstrekt niet vrij in de keuze van hun vestigingsplaats. Deze industriën, die het in de internationale concurrentie-strijd toch reeds hard genoeg te verduren zullen hebben, zullen haar vestigingsplaats moeten bepalen op grond van zeer zorgvuldig te determineren economische voor-overwegingen, waarbij de aanwezigheid van transportmiddelen en verkeersverbindingen sterk medespreekt, alsook de nabijheid van de verbruikersmarkt en van voldoende beschikbare arbeiders. Uit deze oogpunten heeft het westen een zeer belangrijke voorsprong, wegens de daar reeds aanwezige grote bevolkingsconcentraties, de uitstekende verkeersverbindingen en vooral wegens de natuurlijke bereikbaarheid uit zee.

Slechts ons mijngebied, en misschien ons petroleumgebied in Drente, kunnen hier belangrijke voordelen van

vergelijkbare zwaarte tegenover stellen. Indien wij dus onze toekomstige bedrijven niet bij voorbaat wensen te handicappen in de internationale competitie, dan zullen wij ook om die reden ons hebben te verzoenen met een verdere bevolkingsverdichting in het westen.

9. Betekent dit, dat wij de XIXe eeuwse Metropolis moeten aanvaarden?

In genen dele.

In het westen van ons land is reeds een nieuwe vorm van min of meer stedelijke samenleving in opkomst; door de stedenbouwers gewoonlijk aangeduid als de „Randstad Holland”. Deze bestaat uit een in toenemende mate tot een eenheid groeiend complex, waarvan de oude steden Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Gouda, Utrecht en Amersfoort onderdelen vormen, alsmede de daarbij aansluitende meer of minder dicht bevolkte randgebieden: het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug, de duingebieden, het Westland, alsmede het industriegebied van de Zaan, de havenplaatsen langs de Nieuwe Waterweg en de scheepsbouwcentra langs de benedenloop der rivieren.

Deze Randstad kan het uitgangspunt vormen voor een nieuwe verschijning, de „stad-streek” of de „streek-stad”. Voor de verdere ontwikkeling daarvan zal een uiterst zorgvuldig beleid en een zeer stoutmoedig ontwerp nodig zijn.

Vóór alles is het evenwel vereist dat bij de betrokken afzonderlijke gemeenten en hun bewoners de bereidheid wordt ontwikkeld om afstand te doen van hun locale exclusiviteit, want hier, evenals overal elders, zijn locaal-patriotisme en groeps-egocentriciteit de grote hinderpalen voor het bereiken van grotere doeleinden.

10. Deze nieuwe Streekstad zal samengesteld moeten zijn uit vele, wèl onderscheiden, onderdelen. Gewaakt zal moeten worden tegen het eenvoudig volbouwen met één-gezinshuizen van de nog resterende open gebieden. Grote ruimten zullen blijvend bestemd moeten blijven voor landbouw en tuinbouw en voor de recreatie, voor zover althans het open land in het westen voor dit laatste doel bruikbaar gemaakt zal kunnen worden. In ieder geval zal het van de hoogste betekenis zijn om het gehele duingebied en het strand volgens één samenhangend plan aan

de recreatie van deze nieuwe stadsvorm dienstbaar te maken (hetgeen overigens zeer bepaald *niet* wil zeggen dat dit gebied moet worden opengesteld voor de vloedgolven van dagjesmensen). Ook voor de in het westen aanwezige watervlakten zal een samenhangend recreatieplan moeten worden opgesteld. De woongebieden vragen duidelijke omlijning en zullen toegerust moeten worden, elk voor hun bijzondere functie. Aan de reeds bestaande steden valt daarbij uiteraard een bijzondere taak toe, als centra voor het culturele en artistieke leven, als middelpunt voor al wat de bevolking bindt en als centra van de administratie. Nieuwe industrievestigingen zullen moeten worden ontworpen en daarbij zal de uiterste zorg geboden zijn, om te voorkomen dat het gehele gewest het karakter krijgt van de welbekende industriegebieden in Engeland of in West-Duitsland.

Bij het ontwerpen van de nieuwe residentiële eenheden zal zuinigheid in het grondgebruik het wachtwoord moeten zijn en er zal een zekere veelzijdigheid moeten worden nagestreefd, beantwoordende aan de veelzijdige geschaaktheid van de bevolking van deze nieuwe stedenbouwkundige eenheid.

De verbeterde verkeersmogelijkheden maken, dat dit gehele organisme zeer wel overzichtelijk en bereikbaar blijft voor de bewoners, terwijl ook de nationale recreatiegebieden, welke meer naar het oosten in ons land zijn

gelegen, gemakkelijk en binnen korte tijd voor de bewoners van de Streekstad bereikbaar blijven.

11. Het verdient de aandacht dat op de beschreven wijze zeer harmonisch zou worden aangesloten bij de gehele voorafgaande ontwikkeling en dat met name het reeds bestaande karaktersverschil tussen de Hollanden en Utrecht enerzijds en de rest van ons land anderzijds op gelukkige wijze zou worden onderstreept. Het westen toch is in zijn geheel een menselijke schepping: „God schiep de aarde met uitzondering van Holland, dat aangelegd werd door zijn eigen inwoners”. Het westen van ons land is een typisch *menselijke* schepping en draagt daarvan ook alle uiterlijke kenmerken. Het landschap is er niet van natuurlijke, doch van kunstmatige oorsprong; elk onderdeel — zelfs de meren — is er door mensenhanden gemaakt en het getuigt daarvan in zijn verschijning. Door dit gebied nader te modelleren tot een samenhangende stedelijke creatie, blijven wij in de lijn van zijn ontstaan.

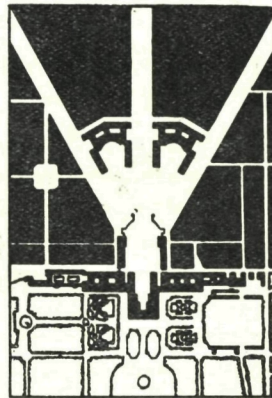
De bossen en heiden en ook het bouwland in het midden en in het oosten van ons land danken natuurlijk evenzeer hun huidige gedaante aan het ingrijpen van de mens — vele onzer bossen zijn resten van oude buitenplaatsen —, doch de natuurlijke oorsprong is hier toch in veel sterkere mate herkenbaar gebleven. Door dit gehele gebied in beginsel en in grote lijnen te bestemmen en uit te rusten voor het agrarisch bedrijf, voor de veeteelt en als recreatiegebied, blijft men ook hier in de lijn van het bestaande karakter.

12. Voorgaande suggestie voor een verdere stedelijke ontwikkeling in de richting van een nieuw soort agglomeratie, die evenveel inwoners bevat als een wereldstad, doch die de bekende tekorten van de metropolis ontgaat, mag geen ogenblik doen vergeten dat het niet in de eerste plaats van belang is hoe de toekomstige stad er zal uitzien, doch welke denkwereld en welke geesteshouding aan de stedelijke gemeenschap ten grondslag ligt. Als er niet langer een sterk overheersende overtuiging bestaat, geen algemeen aanvaard ideaal, waaraan deze gemeenschap bereid is zich vrijwillig te onderwerpen, dan zal zelfs het zorgvuldigst voorbereide ontwerp van een stad geen effect hebben en zal de best gebouwde stad een ledige huls blijven.

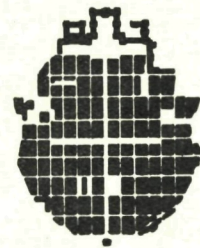
Elk stuk werk, voortgebracht door een afzonderlijke mens, is de bewuste of onbewuste weerspiegeling van diens geesteshouding. Elk gezamenlijk stuk werk van een menselijke gemeenschap drukt bewust of onbewust de houding uit die deze gemeenschap aanneemt tegenover het leven in het algemeen, en tegenover de hoogste doeleinden, waaraan zij zich ondergeschikt maakt.

De machtigste en volledigste collectieve prestatie van de stedelijke gemeenschap is natuurlijk de stad zelf, het stenen bouwsel dat zij zich opricht. En de vorm van deze stad verraaft in elk onderdeel de overheersende ideeën, welke de burgers bij de bouw hebben beziel. Het zal nauwelijks nodig zijn dit met historische voorbeelden te staven.

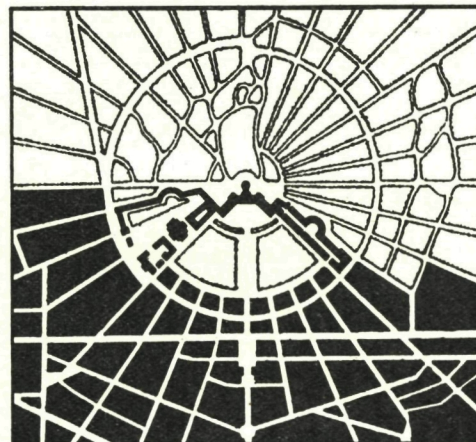
13. De middeleeuwse stad, beheerst door de torens harer cathedraalen, kan niet anders worden begrepen dan als de expressie van een God-vrezende, één God-erende wereld; een zeer beperkte wereld, afgepaald door wallen en grachten, meer of minder vijandig tegenover de buitenwereld, maar in zichzelf uitstekend georganiseerd. In de lichte onregelmatigheden van het stadsplan verraaft zich een bereidheid van de middeleeuwse geest om zich aan te passen bij een gegeven situatie, bij de natuurlijke omstandigheden, die gezien werden als van God gegeven, en die daarom in nederigheid werden aanvaard. In opmerkelijke tegenstelling tot deze onderworpen houding in het spirituele en religieuze, staat de duidelijk uitgesproken trots en het zelfbewustzijn in wereldlijke zaken, weerspie-

Versailles.

Mannheim.

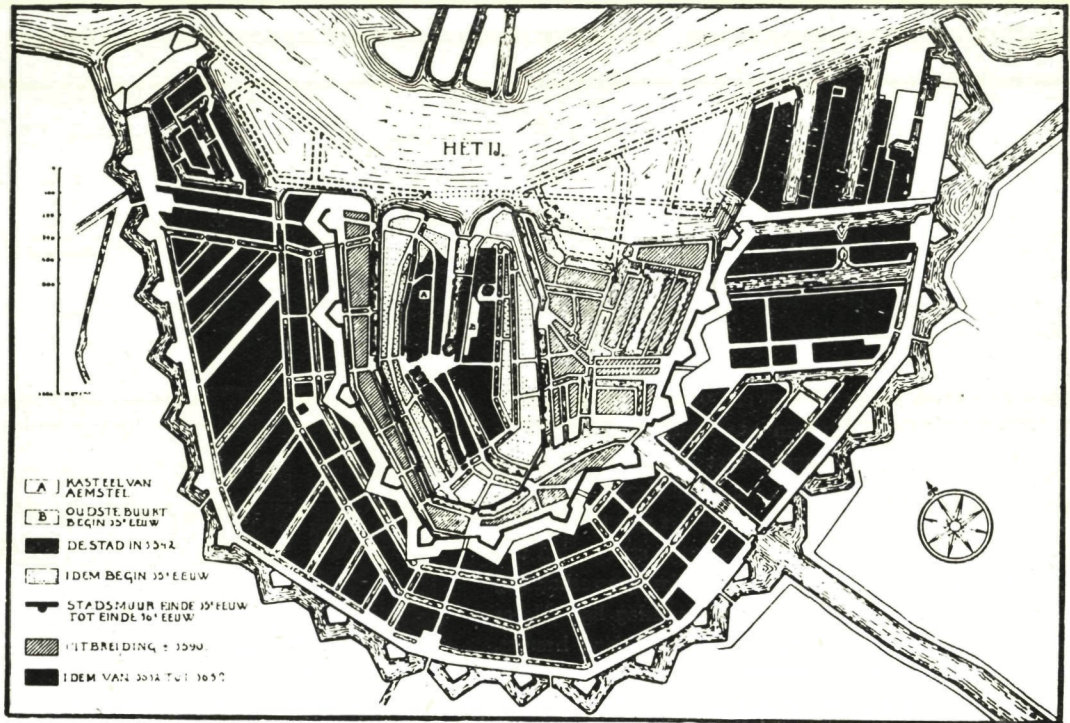

Karlsruhe.

Uit Eliel Saarinen: The City, its Growth, its Decay, its Future

geld door de forse stadspoorten, de hoog-torende stads- en gildehuizen en de trotse behuizingen van de aanzienlijke geslachten.

Deze leidende denkbeelden uit de middeleeuwse stad, eenvoudig, begrijpelijk en op pregnante wijze uitgedrukt, zijn later nooit geheel verloren gegaan en beïnvloeden ook heden nog vele van onze beste geesten.

Overzichtkaart van de ontwikkeling van Amsterdam. Tekening van J. H. Schmüll en J. Z. Kannegieter
 verschénen in Peters: Stedebouw

Aanzicht van Amersfoort omstreeks 1580

uit de Stedenatlas van G. Brouwer

Nederlandse zeesteden en centra van handel en nijverheid

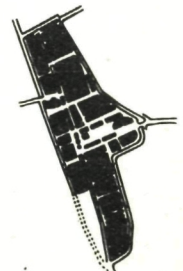
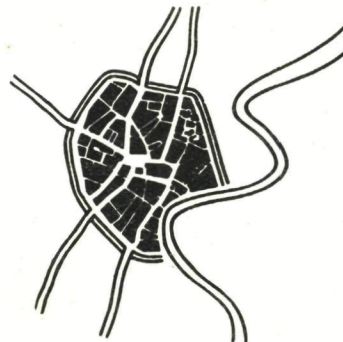
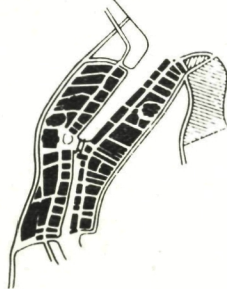
uit „Gijsbrechts Amstelstad” door C. G. 't Hoofd

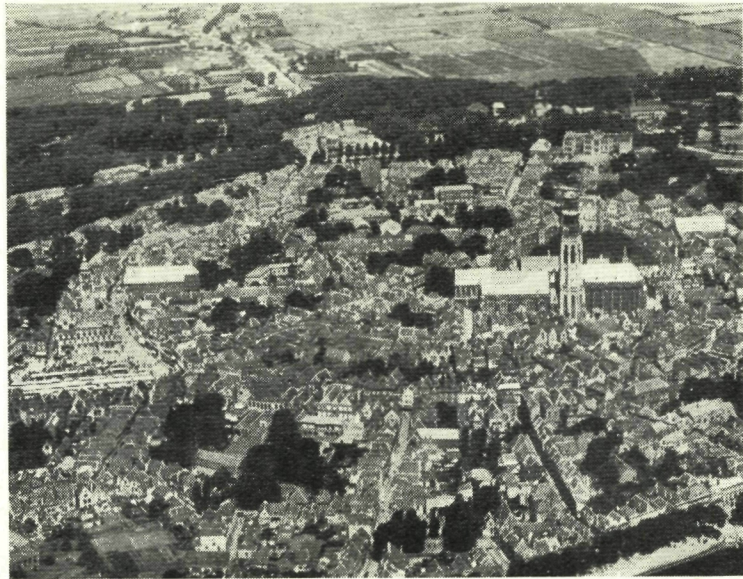
Amsterdam omstreeks 1300. Het gearceerde gedeelte geeft aan het industrieterrein der Lastage dat in 1342 gelijkgesteld was met de stad binnen de veste.

Kampen tot 1337

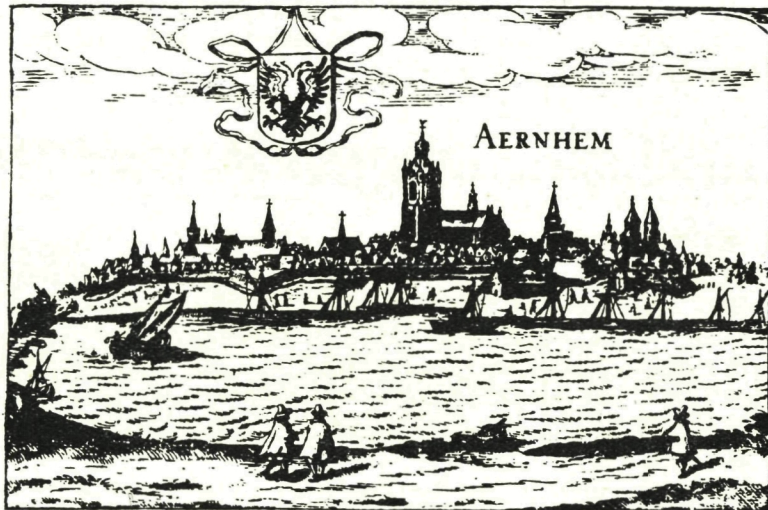
Haarlem tot 1355

Delft tot 1310

Middelburg

Dordrecht omstreeks 1300

Leiden einde XIIIe eeuw

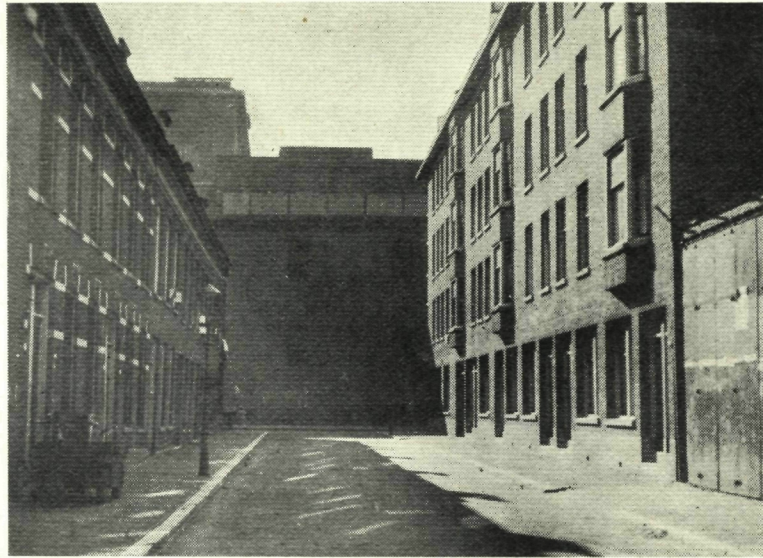
Delft

Groningen

Utrecht

14. Later zien wij hoe de nederigheid afneemt en hoe de trots blijft en zelfs groeit. De steden van de late renaissance en van het barok brengen in vele gevallen slechts de hoogmoed tot uitdrukking van een wereldlijke heerser, of van een heersende groep. Het geometrische patroon van het stadsplan is één helder symbool van de groeiende macht en de onafhankelijkheid van de menselijke geest, niet langer bereid tot aanvaarding van de toevallige gegevens, bepaald door de natuurlijke gesteldheid van de bouwplaats. De bekende plannen voor de parken van Versailles, voor Washington-city, voor Karlsruhe en Mannheim, voor Nancy en voor de beroemde uitleg van Amsterdam, zijn slechts in zeer geringe mate of zelfs in het geheel niet meer aangepast aan de originele toestand van het terrein. Zij tonen, dat de menselijke geest zich op dat ogenblik bevrijd gevoelde, dat zij aan dat gevoel van bevrijding een mateloze vreugde beleefde, dat wij het tijdperk van het Rationalisme en van de Verlichting zijn ingetreden.

Hier kan in het midden worden gelaten, of deze geesteshouding objectief gezien beter of slechter is geweest dan die van de middeleeuwen. Niet ontkend zal kunnen worden dat in die dagen een sterke en algemeen aanvaarde overtuiging overheerste, welke haar uitdrukking heeft gevonden in een reeks indrukwekkende meesterwerken van stedenbouwkunst.

15. Dan volgt de XIXe eeuw. De eeuw, waarin de moderne stad opkomt. De leidende ideeën in deze eeuw waren die van het materialisme, het individualisme en het liberalisme. De kwaliteiten van deze filosofische systemen wederom in het midden latend, kan eenvoudig worden

vastgesteld, dat zij voor de samenleving geleid hebben tot een volledige chaos. De idee van de menselijke gemeenschap gaat geheel onder en de uitkomst is de ontbinding van het maatschappelijk leven. En het stenen bouwsel dat de stedelijke samenleving moest huisvesten, de stad zelf, gaat eveneens, en snel, in ontbinding over. Er is geen enkele leidende idee meer, geen eenheid van opvatting. Alles wordt overgedragen aan de private ondernemer, op zoek naar persoonlijk voordeel.

Deze ontwikkeling was te rampzaliger, doordat zij inzette juist op het moment waarop de steden begonnen te groeien in een tempo als nimmer tevoren. In *quantitatief* opzicht kan, als gezegd, het tijdperk van de grote stadsuitleggingen van de XIXe en XXe eeuw, wat belang betreft, slechts vergeleken worden met de grote periode van de stedenstichting in de vroege middeleeuwen; maar deze vergelijking houdt dan ook slechts stand in het *quantitatieve*. In het *qualitatieve* kan van een vergelijking zelfs geen sprake zijn, want de grote inspiratie, die het werk van deze eerste stedestichters had beheerst en die opnieuw aanwezig was in de periode van de belangrijke stadsuitbreidingen in de dagen van renaissance en barok, liet verstek gaan op het critieke ogenblik toen zij opnieuw, en meer dan ooit, nodig was; op het ogenblik toen de steden zich in enkele tientallen jaren in een ongelooflijk tempo uitspreidden over het omliggende land, in de vorm van vele nieuwe wijken, die, elk op zichzelf, in uitgebreidheid het oude centrum overtroffen. *Het is veelzeggend dat in weerwil van de sterk overheersende omvang van deze uitbreidingen, in vergelijking met het originele centrum, het praktisch in alle gevallen toch de oorspronkelijke kern is, die nog altijd het totaal van de*

stad karakteriseert en representeert. De waarde en de kracht van deze oude centra wordt allermint bepaald door een zekere, door ouderdom en verval bewerkte, schilderachtigheid, maar door het sterke karakter van het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan (en van de resten van de oude architectuur). De nieuwe uitbreidingen hebben, helaas, praktisch in het geheel geen karakter gehad.

16. Het is veelbetekenend dat de wedergeboorte van de kunst en de wetenschap van de stedenbouw bij de eeuwende *niet* zijn oorzaak vindt en *niet* in de eerste plaats geïnspireerd is door de tekorten van de oude stadscentra — wat toch voor de hand lag — maar door de deplorabele en ontmoedigende verschijning van de groeiende fonkelnieuwe uitbreidingen. De herleving van de stedenbouwkundige belangstelling over de gehele wereld, ingeleid door Ebenezer Howard's „Garden Cities of tomorrow” en Camillo Sitte's „Städtebau”, is veroorzaakt geworden door en heeft zijn sterkste impuls gekregen uit regelrechte *wanhoop*. De wanhoop van een generatie, ontdaan over de uitkomsten van haar eigen werk.

De geneesmiddelen door deze beide vernieuwers aanbevolen waren zeer verschillend. Ebenezer Howard schreef voor: „vernietig de grote stad en sticht nieuwe, „kleinere, in de provincie”.

Het recept van Sitte luidde:
„bestudeer zorgvuldig de grote, historische, voorbeelden „voor straat en plein, volg deze en boots ze eenvoudig „na”.

Maar beiden waren het over één ding eens: de moderne stad was *fundamenteel fout*.

Wie met deze conclusie instemt moet zich niettemin hoeden voor een gemakkelijke vergissing. Fout was niet in de eerste plaats de uitwendige verschijning van de stad; niet de bouwers en ontwerpers in die dagen treft in de eerste plaats een verwijt. Fundamenteel fout was de *idee*, welke aan de nieuwe stad ten grondslag lag; de idee, die de menselijke gemeenschap ontkende en zelfs de menselijke waardigheid. Nimmer is de mensheid vrij geweest van ook maar één van de traditionele ondeugden en in het bijzonder niet van de meest ordinaire zelfzucht en hebzucht. Zij behoorden altijd tot de sterkste drijfveren, misschien zijn zij wel altijd de sterkste beweegkrachten geweest in de geschiedenis. Maar het staat te bezien of zij ooit zo openlijk en officieel zijn uitgeroepen geweest tot leidend beginsel, tot opperste wet van de menselijke samenleving, als in de XIXe eeuw, in de doctrine van de „survival of the fittest”.

Lewis Mumford haalt ergens, met instemming, Patrick Geddes aan, die gezegd heeft:

„in het verloop van haar imperialistische uitbreiding „wordt metropolis tot megapolis, toegespitst op het kolos- „sale en op de abstracte macht en de numerieke ficties „van het financiële; megapolis wordt tot parasitopolis,

„beheerst door die secundaire, pecuniaire processen, die „leven ten koste van het leven zelf; en parasitopolis „maakt plaats voor pathopolis, de stad die ophoudt effec- „tief te functioneren en dientengevolge ten prooi valt aan „allerlei fysieke, sociale en morele ontbindingsprocessen. „In zulk een stad worden misdaad en corruptie tot nor- „male verschijnselen; de bevolking deelt de geestesgesteld- „heid van de misdadiger, juicht hem toe als hij er in „slaagt te ontkomen en vergeeft hem zijn vergrijp als hij „op heterdaad gegrepen wordt”.

17. De onmenselijke uiterlijke verschijning van de moderne stad is niet anders dan de consequente uitbeelding van de hier geschetste achtergronden en zij begunstigt wederom het voortbestaan van deze achtergronden, van deze mentaliteit.

Vandaag zijn wij op zoek naar een nieuwe dragende idee voor ons stedelijke leven; wij staan op de uitkijk naar een nieuwe inspiratie.

Als wij ons trachten voor ogen te stellen wat de moderne stedenbouw karakteriseert en fundamenteel onderscheidt van alle stedenbouw in het verleden, dan komen wij tot de conclusie dat in het verleden de stedenbouw steeds indienst heeft gestaan van een enkeling of van een kleine groep, nooit echter nog van de gehele bevolking. In de oudheid bestond er geen stedenbouw voor de slaven van Tell-Amarna, van Thebe, van Niniveh of van Athene, noch ook voor de Plebeërs in Rome.

In de middeleeuwen was er geen stedenbouw voor de horigen of voor de armen in de stad. In het patroon van de baroksteden werd alleen rekening gehouden met de Vorst, de aristocratie of de rijke koopmansfamilie. Het beroemde plan van Amsterdam rekent alleen met de huizen der rijken; voor de middenstand en de arbeiders werd te zelfder tijd de Jordaan uitgelegd, eenvoudig volgens de verkaveling der weilanden.

In de XVIIIe en XIXe eeuw, in de periode van de vroege industrialisatie, had niemand belangstelling voor het plan van de arbeiderswijk.

Eerst in *onze* tijd wordt een poging ondernomen, die in beginsel uitgaat van de behoeften en noden van *allen*. De menselijke gemeenschap van vandaag wordt verondersteld een ieder, zonder uitzondering, te omvatten, een ieder wordt voor zijn deel mede verantwoordelijk gesteld voor het geheel.

Dit is een *nieuwe* opvatting, waarop de stedenbouwer zich voor zijn werk dient te baseren. Zijn held is niet langer de Vorst, of de adel, of de rijkdom, of de gezeten burgerij; zijn held is de man van alle dag.

Deze opvatting is ons volk vertrouwd. Wij hebben nimmer de krijgsheld boven alles verheerlijkt. De ridderpoësie is ons vreemd gebleven; onze eerste adel bestond uit landontginners en dijkenbouwers. Vóór de XIXe eeuw kenden wij zelfs geen koningschap — onze glorie is een opstand tegen zulk een koningschap — en een invloed-

rijk vorstelijk hof hebben wij nooit gehad. In de XVe eeuw, de ridderlijkste aller tijden, behoorden de Lage Landen tot het Bourgondische Rijk, het ridderlijkste aller Rijken en het is veelbetekenend, dat juist in deze tijd hier een „moraliteit” werd geschreven, waarvan de held was Elcerlyc.

Elcerlyc was de held van ons volk, Elcerlyc is het onderwerp van bijna onze gehele letterkunde gebleven. Hij is het object van de meesten onzer schilders. Het is Elcerlyc, die U in onze musea van de vier wanden aanstaart; zijn portret werd gemaakt door Frans Hals en Jan Steen, door Brouwer en Vermeer van Delft.

Indien wij de held van onze dagen zoeken, moeten wij ons wederom wenden tot Elcerlyc. Hij is geen bijzonder inspirerende held, hij bevolkt onze trambalcons, hij staat queue voor de bioscopen, hij komt in de sigarenwinkel op de hoek en hij staat er achter de toonbank, hij is de krantenlezer en hij put zijn inspiratie uit die krant, hij bevolkt het stadion bij een interland-wedstrijd, hij is overal, hij is the man in the street.

Het zal ons iets kosten om deze weinig opwindende persoonlijkheid te aanvaarden als inspiratiebron voor ons werk. Dat zal vooral daarom ons iets kosten, omdat hij juist zo weinig persoonlijkheid bezit. De kerken klagen over zijn tekort aan religieus leven, de politici klagen over zijn gebrek aan politieke belangstelling. Hij heeft nog slechts interesse voor zijn persoonlijk gemak en welbehagen. Hij heeft geen goede smaak, hij heeft geen gratie en geen goede manieren, hij kan niet meer zingen en niet meer dansen. Natuurlijkheid en eenvoud heeft hij verloren, zijn cultuur is tot conventie verworden; hij is beangst voor alles wat waarachtig is, wat een natuurlijke waardigheid heeft; hij is bang voor de stilte en voor de eenzaamheid.

Zijn zinneleven is vlak en vulgair geworden. Toch is het bestaan van vele wereld-omvattende industriën gebaseerd op de exploitatie van dit verdroogde en verdorde zinneleven: de pers, de film, de mode en een goed stuk literatuur en muziek.

Zijn psychologische reacties op elke sensuele prikkel worden wetenschappelijk bestudeerd en zorgvuldig geregistreerd, ten einde een maximum profijt te ontlenen aan zijn begeerten. Hij wordt op de goedkoopste manier geëxploiteerd door zijn mede-Elcerlycs.

Dit beeld is niet erg bemoedigend, maar wij mogen er de ogen niet voor sluiten, want wij zijn er allen ten nauwste bij betrokken. Het zal niet eenvoudig zijn om enige inspiratie aan dit soort persoonlijkheid te ontlenen, maar wij zijn verplicht de poging te ondernemen, als stedenbouwers, en ook eenvoudig als verantwoordelijke mensen. Want de toekomst van Elcerlyc is de toekomst van geheel de mensheid, de toekomst van de beschaving, de toekomst van „the Culture of Cities”. Elcerlyc bepaalt vandaag in laatste instantie het beloop van de wereldgeschiedenis.

Zijn kleine, persoonlijke, geestelijke en morele gebreken, vermenigvuldigd met de honderd-millioenen van zijn voorkomen, worden tot de blinde en hartstochtelijke bezetenheden, welke de verwoestende uitbarstingen van massa-waanzin veroorzaken, die op gezette tijden de aarde bezoeken.

Zijn kleine, persoonlijke, ontevredenheid, vermenigvuldigd met enige tientallen van millioenen, wordt tot nationale trots, rassen-hoogmoed en klasse-aanmatiging. Zijn lichte teleurstellingen worden tot de rancuneuze kwaadaardigheid van gehele naties en continenten. Zijn privé-begerigheid wordt tot het hartstochtelijke imperialisme en de na-ijverige heerszucht, die telkens weer de wereldgeschiedenis zo typisch rossig hebben getint.

Wij kunnen ons niet onttrekken aan onze verantwoordelijkheid tegenover Elcerlyc, want als het hem wordt vergund nog verder te degenereren, als wij hem toestaan nog meer te verliezen van zijn persoonlijkheid, als het proces van massificatie niet op enigerlei wijze tot stilstand wordt gebracht, dan verliest het werk van de stedenbouwer alle zin, nog gezweven van de nieuwe materiële catastrophes, die dan in de toekomst opdoemen.

Voor ieder die enige verantwoordelijkheid draagt is er geen andere keuze; hij zal zijn bijdrage moeten leveren tot het herstel van Elcerlyc's persoonlijkheid.

Slaagt dit niet, dan gaat de democratie onder in mobocratie en totalitarisme; twee verschijnselen, die ten nauwste aan elkaar verwant zijn. Het gevaar staat voor de deur en is zeker niet opgeheven door de uitkomst van de laatste oorlog. Het gevaar bedreigt ons van alle kanten; het zou volstrekt onjuist zijn een bepaald volk of een bepaald werelddeel te beschouwen als de speciale kampioen voor deze ontwikkeling, als de bijzondere promotor van de menselijke kudde. Misschien mag echter wel gezegd worden dat hier zeer in het bijzonder een positieve taak ligt voor het oude Europa en met name voor die naties, die zich beschouwen als de erfgenamen van de Grieks-Romeinse beschaving, die immers altijd zeer bijzondere aandacht heeft gehad voor de menselijke persoonlijkheid en voor de persoonlijke verantwoordelijkheid.

18. Hier past een waarschuwing. In de eerste plaats gaat het allerminst om een *intellectuele* opvoeding; al te veel heeft men tot dusverre getracht Elcerlyc te ontwikkelen door zijn hoofd vol te stampen met kennis. Bijna alle instellingen, die zich hebben beijverd voor de emancipatie en de verheffing van de gewone mens, zijn uitgegaan van het slagwoord dat „kennis” „macht” zou zijn. Het gaat niet in de eerste plaats om macht voor Elcerlyc, maar om zijn geestelijke groei en het beste middel daartoe ligt in een zekere *verantwoordelijkheid*, die hem zou kunnen worden opgelegd. De menselijke geest kan slechts volwassen worden, de menselijke persoonlijkheid kan zich slechts geheel ontwikkelen, als zij enige verant-

woordelijkheid te dragen krijgt. Elcerlyc is geworden tot een parodie van wat een man behoorde te zijn, doordat hem geen redelijke verantwoordelijkheid gelaten is, doordat hij overal tot lijdzaamheid is gedwongen.

Overall moet hij voorschriften volgen. Alles is voor hem uitgezocht, zowel wat zijn werk betreft, als waar het gaat om de besteding van zijn vrije tijd. En zijn natuurlijke luiheid en indolentie hebben hem maar al te bereid gemaakt om deze staat van zaken te aanvaarden.

19. Een weloverwogen opvatting van de stad kan een machtige prikkel zijn om de persoonlijke werkzaamheid der inwoners te doen herleven. In het bijzonder het denkbeeld van de wijkvorming, thans over de gehele wereld gepropageerd en aanvaard, kan daartoe uitstekend dienen.

In deze gedachtengang wordt de stad immers beschouwd als een samengesteld organisme, opgebouwd uit overzichtelijke wijken, die evenwel slechts in enkele opzichten zelfgenoegzame eenheden zijn. Deze wijken van beperkte omvang zijn het bij uitstek geschikte voertuig voor een menselijke gemeenschap van beperkte omvang, beperkt genoeg om de enkeling gelegenheid te geven om deel te nemen aan het openbare leven om enige verantwoordelijkheden daar binnen te dragen, om enige erkenning van zijn omgeving te kunnen winnen en daarmee een zeker gevoel van eigenwaarde.

Ten einde echter aan de andere kant het maar al te reël aanwezige gevaar op te vangen, dat het openbare leven in deze wijken tot provincialisme zou vervallen, moeten deze kwartieren zeer uitdrukkelijk worden gezien en gevormd als onderdelen van een groter geheel: de stad.

Maar de stad mag evenmin als een finaal, zelfgenoegzaam verschijnsel worden beschouwd, want anders wordt ook daar wederom dezelfde geest van provinciaalheid gekweekt, die vandaag b.v. nog zich uit in allerlei kleine rivaliteitsgevoelens tussen onze z.g. grote steden.

Wat staat er evenwel boven de stad? De nationale gemeenschap is te groot om als volgende fase te kunnen gelden en de regionale gemeenschap is nog slechts in sommige onzer gewesten levend. In het bijzonder in het westen, in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht is dit regionale bewustzijn ondergegaan, maar daarvoor in de plaats treedt gaandeweg het besef burger te zijn van de Streekstad-Holland. Zo zal deze streekstad, deze „stad der toekomst”, mits op de juiste wijze ontwikkeld, de volgende schakel kunnen worden in dat geheel van concentrische menselijke samenhangen, dat zich uitbreidt rondom het enkelvoudige gezin; de grondslag en de oor-

sprong van alle menselijke gemeenschap, en dat aan de uiterste periferie wordt afgesloten en omvat door de complete gemeenschap van allen op aarde.

Want er dient de nadruk op te worden gelegd dat ons werk bij voorbaat reeds tot onvruchtbaarheid is veroordeeld, als het tenslotte niet strekt tot het welzijn van deze laatste eenheid.

De stad der toekomst, zoals deze hier geschilderd werd, heeft alleen realiteit en waarde, wanneer zij wordt beschouwd niet slechts als een samenvatting van kleinere groeperingen, niet slechts als een levend lid van een nationaal organisme, maar — dóór dat nationale organisme — eveneens als een levend lid van die grote eenheid, die alle menselijke leven en alle menselijk pogen omvat.

De idee van deze grote eenheid is altijd levend gebleven. De geweldige veroveraars uit de geschiedenis hebben haar gedroomd, en getracht haar te realiseren door macht en met geweld. Deze zelfde idee was de drijvende kracht in het Romeinse Rijk. Zij was een zeer levende werkelijkheid voor de middeleeuwse geest in de vorm van de algemene notie van de verenigde en universele Christenheid; zij is het uitgesproken ideaal geweest van de Franse revolutie en van de gehele moderne geschiedenis: zij scheen wellicht nimmer zo dicht bij haar realisering te staan (en is daarvan toch wellicht zelden zó ver verwijderd geweest) als in onze eigen dagen.

20. De kansen voor „the Culture of Cities”, de kansen voor de verwerkelijking van de stad der toekomst, zijn ten nauwste verbonden met de kansen om de mensen in veel groter verband tot enigerlei vorm van eerlijke samenwerking te brengen. Indien deze kansen worden gemist zal het niet de moeite waard zijn om ons nog langer in te spannen voor die andere, minder ver-strekkende doeleinden.

Maar aan de andere kant wordt het grote einddoel het beste gediend door ons werken in dienst van deze, bescheidener maar tastbaarder, idealen.

Het vooruitzicht voor het volgende hoofdstuk in de wereldgeschiedenis is weinig-belovend. Het geeft wellicht een zekere troost te bedenken dat deze wereldgeschiedenis tot vandaag altijd het verhaal is geweest van vele schipbreuken en weinige behouden-vaarten; maar het schip is tot dusverre, na elke bui, toch wel weer ergens aangeland, al was het gewoonlijk in een weinig-gastvrije vluchthaven.

Het maandblad „FORUM” is het orgaan van het Genootschap „Architectura et Amicitia” en verschijnt in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A.

Het is het blad ter bevordering van het culturele peil van de Nederlandse architectuur en bevat publicaties over

• —————
architectuur

• —————
stedebouw

• —————
binnenhuiskunst

• —————
nijverheidskunst

en alle hieraan verwante kunsten en kunstuitingen.

Het wordt uitgegeven niet alleen ten behoeve van de beoefenaren dezer kunsten, doch mede ter verheffing van het culturele peil van allen, die belang stellen in de ontwikkeling van deze kunsten in Nederland.

Het verschijnt met 12 nummers per jaar en kost in abonnement f 20.—. Losse nummers f 2.10 en hoger.

Uitgave van:

G. van Saane „lectura architectonica” Prinsengracht 676, Amsterdam-C.

